

Opcions individuals i pautes col·lectives: mobilitat i poblament a Espanya a la segona meitat del segle XX

Jordi Cardelús
Àngels Pascual de Sans
Miguel Solana Solana

Grup de Recerca sobre Migracions (GRM)
Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
AntonioMiguel.Solana@uab.es
Angels.Pascual@uab.es

Data de recepció: desembre de 2001
Data d'acceptació definitiva: abril de 2002

Resum

Aquest és un article que, partint de dades documentals sobre desplaçaments de població a Espanya en la segona meitat del segle XX, es proposa mostrar quines són les característiques generals dels fluxos, quins són els factors que incideixen en la seva configuració i quina estructura adopten. S'hi posa de relleu el pes de la proximitat, però també el d'altres factors, que permeten afirmar que en l'estructura de destinacions i procedències de les migracions existeixen uns camins preferents que presenten una certa continuïtat històrica. Però la mobilitat és el contrapunt a la permanència, i en aquest sentit el treball destaca la força i l'estabilitat de l'assentament de la població espanyola. Les pautes de mobilitat i poblament reflecteixen finalment el complex esdevenir històric de la societat.

Paraules clau: migració interior, Espanya, poblament, assentament, segle XX.

Resumen. *Opciones individuales y pautas colectivas: movilidad y poblamiento en España en la segunda mitad del siglo XX*

Éste es un artículo que, partiendo de datos documentales sobre desplazamientos de población en España en la segunda mitad del siglo XX, se propone mostrar cuáles son las características generales de los flujos, cuáles son los factores que inciden en su configuración y qué estructura adoptan. Se pone de relieve el peso de la proximidad, pero también el de otros factores, que permiten afirmar que en la estructura de destinos y procedencias de las migraciones existen unos caminos preferentes que presentan una cierta continuidad histórica. Pero la movilidad es el contrapunto a la permanencia, y en este sentido el trabajo destaca la fuerza y la estabilidad del asentamiento de la población española. Las pautas de movilidad y poblamiento reflejan el complejo acontecer de la sociedad.

Palabras clave: migración interior, España, poblamiento, asentamiento, siglo XX.

Résumé. *Options individuelles et attitudes collectives: mobilité et population en Espagne pendant la seconde moitié du XXe siècle*

Il s'agit là d'un article qui, partant des données documentaires au sujet des déplacements de population en Espagne pendant la seconde moitié du XXe siècle, a pour but de mon-

trer quelles sont les caractéristiques générales des flux, quels sont les facteurs qui influencent leur configuration et quelle est la structure qu'ils adoptent. On y met en relief l'importance de la proximité mais aussi celle d'autres facteurs qui permettent d'affirmer que dans la structure des destins et des origines des migrations il existe des chemins préférentiels qui suivent une certaine continuité historique. La mobilité a cependant comme contrepartie la permanence, et c'est dans ce sens que le travail y souligne la force et la stabilité de l'établissement humain en Espagne. Les modèles de mobilité et de population reflètent le devenir complexe de la société.

Mots clé: migration interne, Espagne, population, établissement, XXe siècle.

Abstract. *Individual Options and Collective Criteria: Mobility and Settlement in Spain in the Second Half of the 20th Century*

This is an article that, starting from documentary evidence on population dispersal in Spain in the second half of the 20th century, aims at illustrating the general characteristics of the population flows, the factors that influence their configuration and the structure that they take on. It highlights the weight of proximity, but also draws attention to other factors, allowing it to be stated that in the structure of migratory destinations and starting points, some given routes are preferred, and these present a certain historical continuity. But mobility is a counterpoint to permanence, and in this sense, the article underlines the strength and stability of settlement in the Spanish population. The criteria of mobility and settlement reflect the complex occurrences of society.

Key words: internal migration, Spain, population, settlement, 20th Century.

Sumari

La migració interior a Espanya: consideracions prèvies i oportunitat del seu estudi	Característiques generals dels fluxos L'estructura de la migració
La quantificació del fenomen: l'estadística de variacions residencials	L'assentament de la població Consideracions finals
L'evolució del fluxos migratoris a Espanya	Bibliografia

La migració interior a Espanya: consideracions prèvies i oportunitat del seu estudi¹

Una de les poques propostes teòriques establertes força sòlidament en l'estudi de la mobilitat espacial de la població és la que diu que en una població definida territorialment els desplaçaments interiors són, en termes quantitativs, més importants que els exteriors, excepte en períodes de trasbalsament excepcional.

1. Aquest article sintetitza part dels resultats que s'exposen al llibre *Migracions, activitat econòmica i poblament a Espanya* elaborat pels mateixos autors (1999). La Fundació Jaume Bofill va finançar la recerca.

Les migracions exteriors són sovint més visibles, més aparents que les interiors. Però en molts països són aquestes últimes les que representen un factor clau en la configuració del poblament al llarg del temps.

A Espanya, les migracions interiors són un fet demogràfic de molt interès, que ha anat canviant de volum i de característiques durant aquest segle, segons els diferents moments històrics. Després de merèixer molta atenció tant per part dels estudiosos de la població com per part dels mitjans de comunicació, ara les migracions interiors han deixat pràcticament de ser estudiades. Tanmateix, no només segueixen sent un component important en l'evolució de la població i del poblament, sinó que són també el reflex d'altres fenòmens socials prou significatius.

El propòsit d'aquest article és precisament tornar a abordar el tema, ara que els períodes de fluxos migratoris interiors més nombrosos queden ja a una certa distància temporal i això permet veure'ls amb una mica de perspectiva. És també un moment en què no es parla de migracions interiors —excepte l'anomenada «migració o mobilitat residencial en àrees metropolitanes»—, però la mobilitat és quantitativament més important que en altres èpoques, si bé presenta un caràcter diferent del dels moments més destacats.

L'aproximació a les migracions segons el mètode de saldos permet estimar el balanç de la situació d'un territori en relació amb els intercanvis de població amb d'altres. Ens parla més del territori i dels efectes de les migracions sobre aquell que del fenomen migratori en si mateix. Sense menysprear l'aportació del mètode de saldos, els fluxos ens acosten una mica més a la realitat del fenomen, en mostrar-nos el nombre de persones que en un període de temps s'han desplaçat entre dos punts geogràfics. En tractar tot el territori en unitats, les migracions apareixen com una xarxa de fluxos entre totes les unitats en tots els sentits i amb diferents nivells d'intensitat.

La distància i, per tant, la proximitat física és un factor important que cal tenir en consideració, però que tot sovint ha quedat al marge en l'estudi de la migració. Normalment una proximitat física més gran entre dos territoris troba correspondència en un intercanvi migratori també més gran. En aquest article s'ha realitzat una aproximació al sistema de fluxos migratoris a Espanya tenint en compte la distància i això ha permès observar la primacia dels moviments migratoris d'abast curt. Moviments que sovint no suposen traspasar els límits provincials i que s'inscriuen, moltes vegades, en l'espai de vida de les persones. Això ha fet que normalment no s'hagin considerat com a veritables migracions, ja que no suposen una ruptura dels lligams de les persones amb els seus punts de referència: treball, amistats i família, llocs d'oci i de compra, etc.

No obstant això i tal com s'ha indicat prèviament, es pot observar en certs períodes una apreciable mobilitat de llarga distància que es correspon bàsicament amb situacions de profunda recomposició del sistema productiu i del mercat laboral espanyol, com va ocórrer de manera paradigmàtica als anys seixanta. En aquest cas, els moviments migratoris de més distància assoleixen una proporció apreciable dintre del conjunt de la mobilitat. La constitució de xarxes migratòries que vinculen territoris allunyats físicament però entre els quals

hi ha un intercanvi constant, d'emigració i d'immigració, provoquen una relativització de la distància física i permeten més proximitat en termes de coneixement. Aquest establiment de lligams socials i d'intercanvi entre territoris ha donat lloc al que hem anomenat «camins preferents de la migració». Camins que mostren una forta estabilitat durant dècades, encara que es produeixen alguns canvis significatius que s'analitzaran amb més detall.

Per últim, una altra de les qüestions que es volen destacar en aquest article és la del pes de la permanència. Migració i assentament són les dues cares d'una mateixa realitat, i, en el cas d'Espanya, la força i l'estabilitat en l'assentament de la població són la cara que hi predomina, tot i que sovint es pensi i es digui el contrari. Això condiciona fortament el tema de les migracions, fins al punt que una part important del discurs mític que es fa sobre la migració —en termes de pèrdua— és implícitament un discurs en negatiu sobre l'assentament. De fet, en gran part, les migracions són un fenomen subsidiari, un mecanisme d'ajust de la població a l'organització social de l'espai. Sense oblidar que les migracions són un fenomen social complex, important per als grups de persones implicats, i amb el valor afegit de fer aparèixer aspectes de la realitat social en què estan inserides.

La quantificació del fenomen: l'estadística de variacions residencials

Tot i que és important tenir en compte que totes les formes de mobilitat espacial estan relacionades i que les fronteres entre les unes i les altres són sovint difoses, aquí es tractarà només la mobilitat amb canvi significatiu d'espai de residència, que s'anomena «migració». Aquesta és una definició prou imprecisa, com correspon a la complexitat del concepte. Per fer-lo operatiu, i per ajustar-se al mateix temps a la disponibilitat de dades, es pren com a significatiu tot desplaçament que representa un canvi de municipi de residència, adoptant així el mateix criteri que utilitza l'Institut Nacional d'Estadística. Com que es tracta de mobilitat interior, aquest canvi s'ha de circumscriure al que són els límits administratius de l'Estat espanyol.

Canvi de municipi de residència, vol dir, doncs, que, per definició, no es tenen en compte els canvis que es produeixen dintre d'un municipi, encara que aquests siguin a vegades tant o més significatius que alguns dels que es fan entre municipis. Tampoc no es té en compte la difuminació d'alguns límits municipals, que es mantenen a efectes administratius i polítics però que tenen poca rellevància social, almenys en el límit mateix.

Com ja és sabut, les fonts de dades primàries per a l'estudi general de les migracions interiors són bàsicament les estadístiques de variacions residencials i els censos de població, pel que fa als fluxos i als estocs migratoris. És sabut també que, de totes les activitats humanes que interessen la demografia, la mobilitat és una de les més mal enregistrades. Certament, és més fàcil que un país tingui bones estadístiques de natalitat i mortalitat i bons recomptes generals de població que no pas bons recomptes del moviment espacial d'aquesta població.

En aquest treball s'ha utilitzat bàsicament l'Estadística de Variacions Residencials —ERV— que elabora l'Institut Nacional d'Estadística. Cal dir que la qualitat de les dades oficials ha experimentat oscil·lacions, i que, en general, hi ha hagut una millora a partir de la dècada de 1970. Les dades sobre fluxos migratoris interiors s'obtenen a partir de la rectificació anual del padró municipal d'habitants derivada del registre d'altres i baixes dels municipis en els períodes interpadronals. Aquesta font proporciona informació, des de 1961, sobre els desplaçaments que comporten canvi de residència amb canvi de municipi, que són els que s'ajusten a la definició operativa de migracions interiors. Però la qualitat del registre presenta alguns problemes, que s'afegeixen a les absorcions del padró². Els principals són el subregistre, un cert desfasament entre el moment en què es realitza un desplaçament i el moment en què es registra i els registres indeguts, que no corresponen a canvis efectius. Aquí també s'hauria de pensar en els casos de doble residència. Cadascun d'aquests problemes té la seva pròpia casuística.

El desfasament cronològic, afegit a les absorcions del padró, aconsella un tractament agrupat de les dades sense entrar en detalls anuals, poc significatius. Els registres ficticis —cas de les segones residències, per exemple— haurien de ser tinguts en compte, especialment quan es tracta de fluxos intraprovincials o de províncies limítrofs que inclouen grans ciutats, tot i que també es pot donar el cas en províncies més allunyades, entre les quals hi ha hagut fluxos anteriors. Respecte al tema del subregistre, a més de tenir-lo en compte, el que es pot fer és especular sobre la seva possible incidència diferencial i intentar estimar-ne la importància.

Pel que fa a la incidència diferencial, es pot pensar en variacions locals en l'aplicació real del procés administratiu de registre i transcripció de les dades, per una banda, però també en el fet que el grau de compliment de l'obligació teòrica del registre depèn de la necessitat diferent que té cada categoria social de disposar de certificats de residència.

La unitat territorial d'anàlisi ha estat la província. No pas perquè sigui la unitat sociològicament més interessant, sinó pel fet que les dades que s'havien d'utilitzar tenien quasi sempre aquest referent. En alguns temes i per a alguns àmbits s'hauria pogut treballar amb una unitat més adient, però el fet que s'hagi pres en consideració el conjunt l'Estat és el que ha portat a adoptar l'opció província.

2. Això explica les baixades que presenta l'estadística en els anys de realització de padró, perquè aquest absorbeix alguns registres de canvi de residència. Els anys en què s'observa el descens són els acabats en 1 i 6, independentment que es tracti de l'època actual o d'aquella en què els padrons es realitzaven els anys acabats en 0 o 5, ja que, en ser aleshores la data de referència el 31 de desembre, els efectes es produïen sobre els registres de l'any següent.

L'evolució dels fluxos migratoris a Espanya

L'evolució global a Espanya

L'evolució dels fluxos migratoris, en xifres absolutes i per al conjunt de l'Estat, es pot veure en la figura 1. Les dades només hi figuren des de 1962, perquè, si bé l'EVR es comença a publicar el 1961, només a partir de l'any següent es disposa de la matriu procedència/destinació i es pot fer la distinció entre migracions interprovincials i intraprovincials.

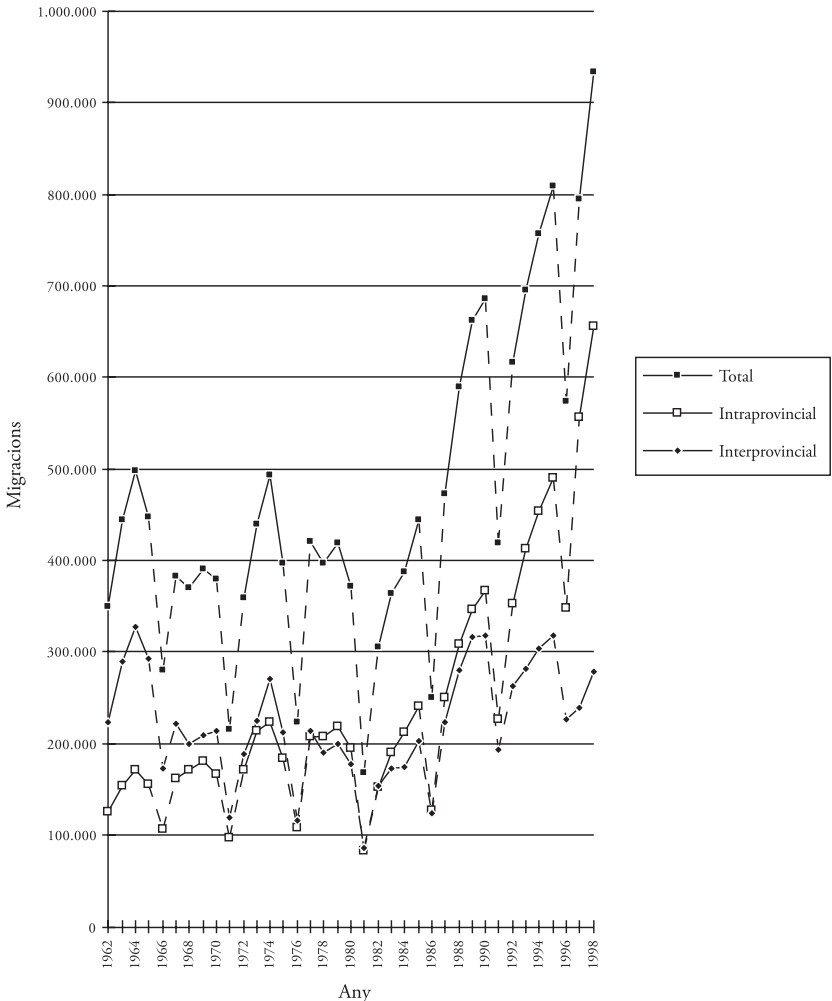

Figura 1. Migracions interiors a Espanya. Xifres absolutes (1962-1998).

Font: INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Més enllà dels fluxos, la taxa de mobilitat ens relaciona els desplaçaments amb un col·lectiu potencial. Ens situa la importància relativa dels efectius subjectes a desplaçament. Aquí s'ha optat per la taxa anual en base quinquennal, per obviar les oscil·lacions degudes als anys padronals. Les taxes de migració globals estan representades a la figura 2. Hi destaquen amb una mobilitat relativament més alta els anys seixanta, especialment el primer quinquenni, i els tres darrers períodes (1986-1990, 1991-1995 i 1996-1998).

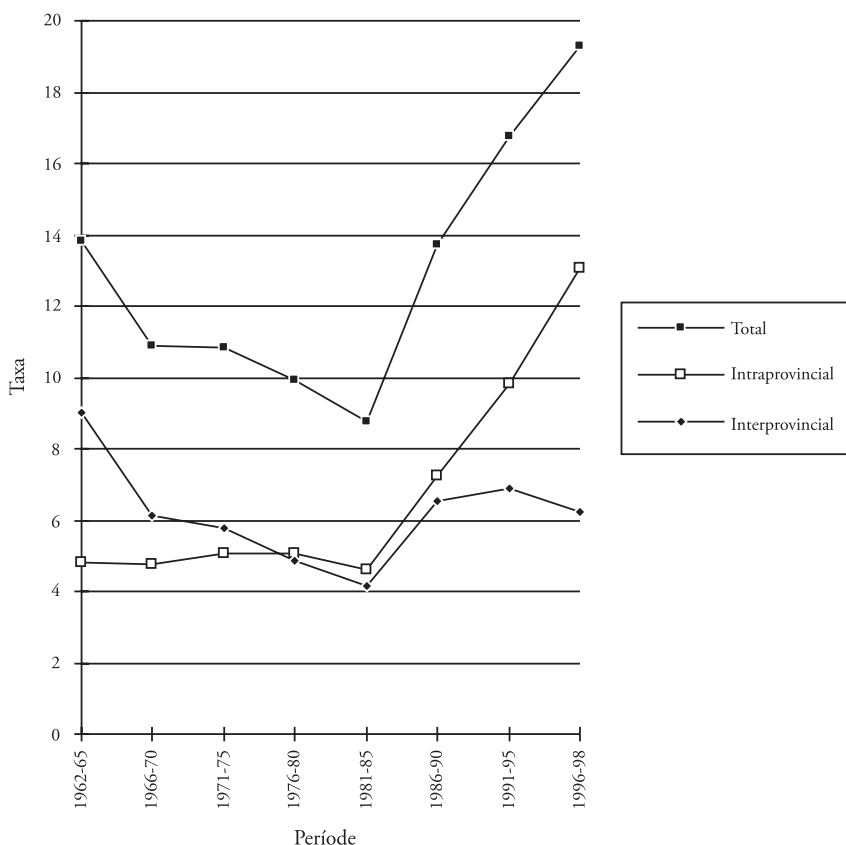

Figura 2. Migracions interiors a Espanya. Taxes (tant per mil) (1962-1998).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret (excepte 1965):

— 1960, 1970 i 1981: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos oficiales de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1965, 1975, 1986 i 1991: INE, censos i padrons.

— 1996: INE, padró de 1996.

En aquest moment es pot plantejar la qüestió de si, en línies generals, la mobilitat s'incrementa amb el pas del temps. La resposta no és senzilla. Les dades disponibles sobre fluxos cobreixen un període que és encara curt, i s'hauria de veure si l'actual tendència a l'increment, que ha seguit uns anys de descens, es manté. Segurament hi haurà noves oscil·lacions i cal veure què hi predomina. A més, durant el període analitzat hi ha hagut una millora en el procés d'elaboració de les estadístiques.

Més important que saber si augmenta la mobilitat global és observar els canvis en la composició dels fluxos. Així, mentre en els primers quinquennis són més importants les migracions entre províncies diferents (interprovincials), en els darrers adquireixen més importància les que no depassen els límits de les províncies (intraprovincials). Val la pena destacar, tanmateix, que la migració entre províncies augmenta en els últims anys en xifres absolutes, tot i que perdi importància en el conjunt de la mobilitat. I l'augment no és només en termes absoluts, sinó també en termes de taxes, contràriament al que sovint es defensa.

Respecte al fort increment de la taxa de migració intraprovincial en els darrers quinquennis, caldria preguntar-se fins a quin punt es tracta d'un augment real o bé respon a una millora de les estadístiques, que pot ser diferencial entre tipus de migració. Fins i tot, a vegades, es podria pensar en una sobrevaloració deguda a la importància de les dades del padró continu per a moltes decisions polítiques i econòmiques, i, de fet, en el darrer padró de 1996, es van haver de fer bastants ajustos a la baixa.

L'evolució per províncies

El comportament general de les províncies en funció de les taxes d'immigració i d'emigració es recull a les figures 3 i 4, on es poden observar similituds i diferències en els núvols de punts quinquennals. A grans trets, es poden distingir tres períodes, útils a nivell analític, però de fet caldria parlar de fases d'un procés gradual, especialment clar entre el segon i el tercer períodes. En el primer període, 1962-1975, els núvols presenten una gran dispersió allunyada de la diagonal, i seguint els dos eixos, amb majoria de punts amb alta taxa d'emigració i baixa d'immigració i un nombre més reduït amb alta taxa d'immigració i baixa d'emigració. Partint del primer quinquenni amb nivells alts de mobilitat, hi ha un procés de progressiva reducció d'aquests. En el segon període, 1976-1985, les figures quinquennals presenten un núvol força homogeni i equilibrat al voltant de la diagonal, especialment en el quinquenni 1981-1985, i nivells de mobilitat reduïts. En el tercer període, 1986-1995, hi ha un nucli fort, homogeni i equilibrat, però amb nivells mínims superiors als dels quinquennis anteriors, i el núvol comença a desplegar-se en un cert nombre de punts més desequilibrats en els nivells més alts de les taxes, però a distància dels valors assolits la dècada de 1960.

La representació dels núvols de punts posa l'accent en el comportament general de les províncies en base a les taxes d'immigració i emigració. Ara, en

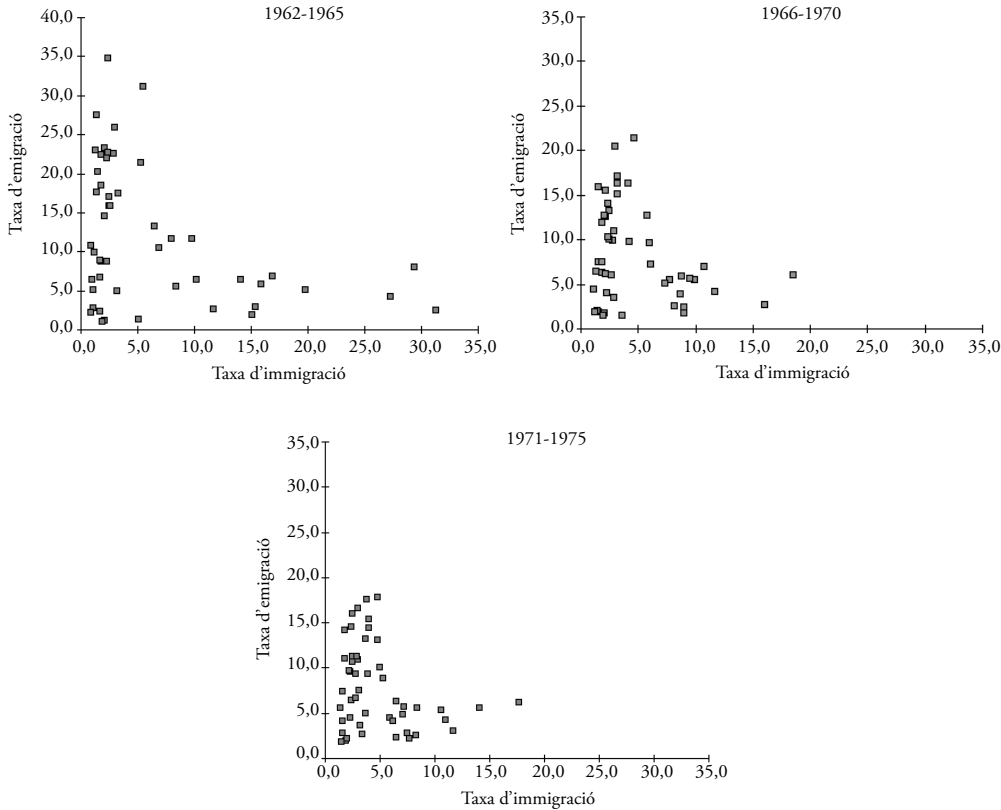

Figura 3. Taxes d'immigració i emigració interprovincial de les províncies espanyoles (períodes 1962-1965, 1966-1970 i 1971-1975).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret (excepte 1965):

— 1960 i 1970: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos oficiales de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1965 i 1975: INE, padrons.

les figures 5, 6 i 7, es representa la mateixa evolució, pels mateixos períodes, identificant les províncies en els mapes. Convé no oblidar els valors en els quals es movia cada quinquenni, ja que s'ha mantingut en tots els períodes un mateix escalat de trama, però en el nivell més alt hi veiem, en algun cas, valors que es destaquen força per sobre dels generals. En el primer període (1962-1975) hi ha una complementarietat entre zones emigratòries i immigratòries, amb mol-

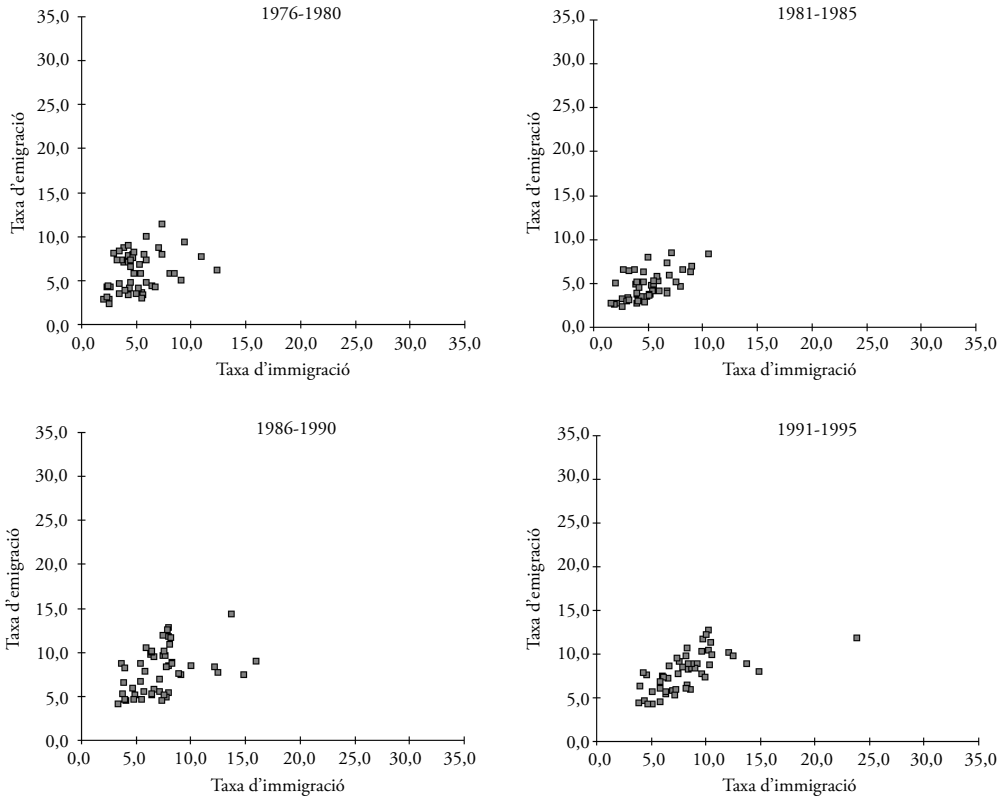

Figura 4. Taxes d'immigració i emigració interprovincial de les províncies espanyoles (períodes 1976-1980, 1981-1985, 1986-1990 i 1991-1995).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret:

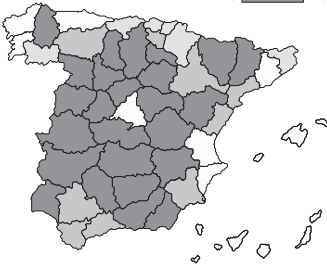
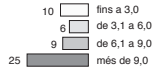
— 1981: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos oficiales de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1975, 1986 i 1991: INE, censos i padrons.

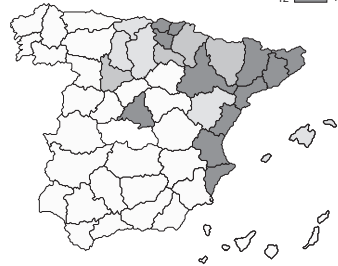
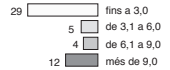
— 1996: *Padrón de 1996*.

tes províncies emigratòries i poques d'immigratòries. En el segon (1976-1985) es veu un predomini de províncies en els trams mitjans de l'escala, equilibrats (el primer quinquenni, quant a emigració, reflecteix una mica la inèrcia del període anterior). En el tercer període (1986-1995) hi ha un augment de zones en el tram de valor més alt i força equilibri en la majoria de les províncies.

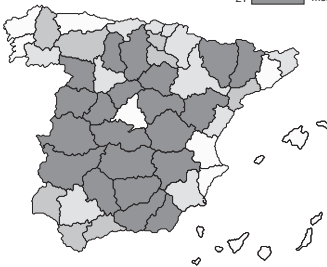
Taxes d'emigració interprovincial
període 1962-1965

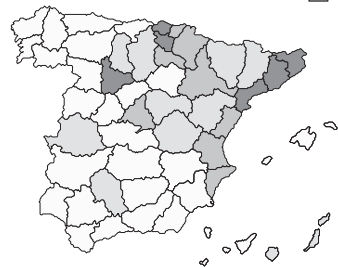
Taxes d'immigració interprovincial
període 1962-1965

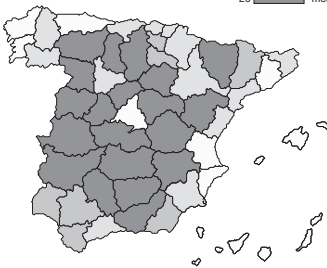
Taxes d'emigració interprovincial
període 1966-1970

Taxes d'immigració interprovincial
període 1966-1970

Taxes d'emigració interprovincial
període 1971-1975

Taxes d'immigració interprovincial
període 1971-1975

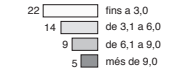

Figura 5. Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial (tant per mil) (períodes 1962-1965, 1966-1970 i 1971-1975).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

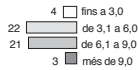
— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret (excepte 1965):

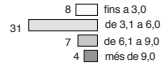
— 1960 i 1970: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos oficiales de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1965 i 1975: INE, padrons.

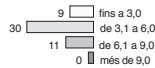
Taxes d'emigració interprovincial
període 1976-1980

Taxes d'immigració interprovincial
període 1976-1980

Taxes d'emigració interprovincial
període 1981-1985

Taxes d'immigració interprovincial
període 1981-1985

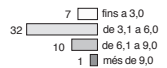

Figura 6. Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial (tant per mil) (períodes 1976-1980 i 1981-1985).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

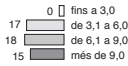
Població de dret:

— 1981: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos de 1900 a 1981*. Madrid.

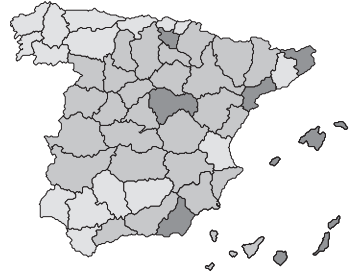
— 1975 i 1986: INE, padrons.

L'interès que té l'estudi dels fluxos és que aquests proporcionen una informació diferent de la dels saldos migratoris, que, calculats a partir de mètodes indirectes, només permeten conèixer l'aportació o sostracció que els moviments migratoris efectuen a una població territorialment definida. Un exemple de les diferents interpretacions i percepcions que es poden fer a partir de saldos i fluxos es pot observar amb la comparació entre el mapa de la figura 8 i els corresponents mapes per al mateix període de la figura 7. La imatge que es dibuixa del panorama territorial de la migració a Espanya és radicalment diferent.

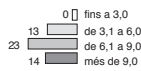
Taxes d'emigració interprovincial
període 1986-1990

Taxes d'immigració interprovincial
període 1986-1990

Taxes d'emigració interprovincial
període 1991-1995

Taxes d'immigració interprovincial
període 1991-1995

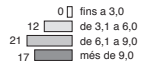

Figura 7. Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial (tant per mil) (períodes 1986-1990 i 1991-1995).

Fonts:

Estadística de variacions residencials:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret:

— 1986 i 1991: INE, censos i padrons.

— 1996: *Padrón de 1996*.

Característiques generals dels fluxos

Els volums dels fluxos interprovincials

Les migracions interprovincials són, per definició, desplaçaments entre dues províncies. Fent ara un pas més en l'aproximació a la realitat física de les migracions, es tracta d'analitzar la xarxa de desplaçaments que s'estableix entre les cinquanta unitats provincials de l'Estat espanyol.

Prenent qualsevol de les províncies, un emigrant pot escollir entre quaranta-nou possibilitats on anar, a més de la possibilitat de desplaçar-se a un

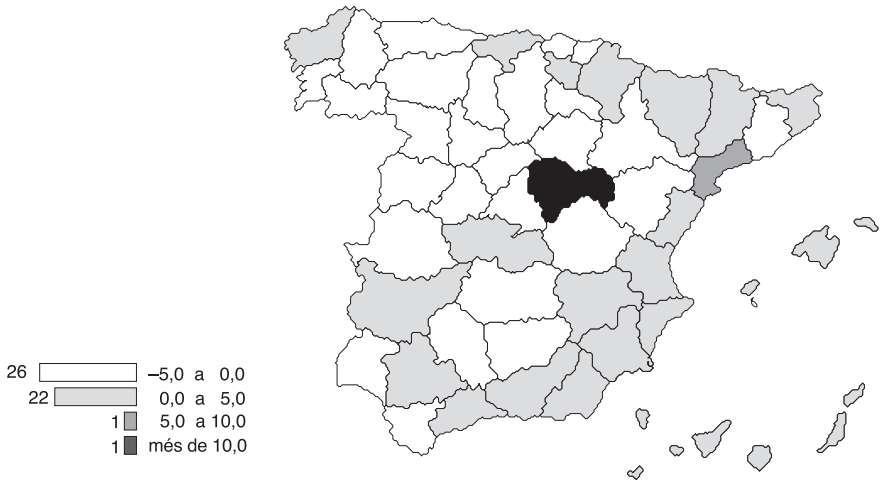

Figura 8. Taxa de migració neta (tant per mil). Espanya (1991-1995).

altre municipi de la mateixa província. En conjunt, hi ha 2.450 possibles itineraris punt a punt, si tenim en compte el sentit del desplaçament. Una simple mirada a les matrius de fluxos (nombre de migrants que van d'una província a una altra) que figuren en els anuaris estadístics ens permet constatar que pràcticament a totes les caselles hi ha efectius. Les migracions apareixen, doncs, com a desplaçaments en tots els sentits. I també és evident que els efectius no es distribueixen homogeniament entre totes les possibilitats.

En les taules 1 i 2 hi figuren els fluxos classificats per nivells d'efectius i s'hi pot observar com es reparteixen els migrants, d'una banda, i els fluxos, de l'altra. L'evolució, a grans trets, entre el primer quinquenni estudiat i el darrer és molt contrastada. En el primer període, quasi la meitat (49,6%) dels migrants es concentra en fluxos de més de 5.000 persones i un 28,2%, en fluxos d'entre 1.000 i 5.000, i representen conjuntament tan sols un 7,7% del total de fluxos, o sigui que hi ha una gran concentració de migrants en poc nombre de fluxos. En el darrer període, els fluxos de més de 5.000 efectius representen un 22,5% del total de migrants i el segon nivell passa a agrupar-ne el volum més important, amb un 44,8%, tot i un lleuger augment del nombre de fluxos d'aquests dos nivells (12,6%).

L'anàlisi segons el volum condueix fàcilment a fixar l'atenció en les províncies més poblades. La concentració de població en ben poques províncies només es pot entendre amb les migracions, i, al mateix temps, els fluxos d'un cert volum han d'estar correlacionats amb una població que els pugui alimentar.

Taula 1. Fluxos migratoris interprovincials. Percentatge de migrants segons el nivell d'efectius del flux. Excloses Ceuta i Melilla.

Efectius del flux	Períodes						
	1962-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95
Més de 5.000	49,67	36,84	30,29	10,97	8,25	16,43	22,47
1.000-4.999	28,20	34,43	38,26	47,46	43,54	48,57	44,80
500-999	8,35	10,62	11,13	15,48	15,67	14,52	13,46
Menys de 500	13,79	18,11	20,32	26,08	32,53	20,49	19,27
Total	100	100	100	100	100	100	100
Base	1.119.940	993.677	984.347	870.030	795.009	1.241.870	1.335.480

Font: INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Taula 2. Fluxos migratoris interprovincials. Percentatge de fluxos segons efectius del flux. Excloses Ceuta i Melilla.

Efectius del flux	Períodes						
	1962-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95
Més de 5.000	1,8	1,4	1,2	0,6	0,4	1,1	1,5
1.000-4.999	5,9	6,7	7,3	8,6	7,2	11,1	11,1
500-999	5,4	6,2	6,3	7,8	7,4	10,2	10,3
Menys de 500	86,9	85,7	85,1	83,1	85,1	77,5	77,1
Total	100	100	100	100	100	100	100
Base	2.450	2.450	2.450	2.450	2.450	2.450	2.450

Font: INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

De manera orientativa, s'han comptabilitzat els fluxos de les províncies que el 1996 tenien una població superior a un milió de persones (onze províncies)³. Els efectius dels fluxos en els quals intervenen aquestes províncies grans —ja sigui com a origen o destinació dels desplaçaments— oscil·len, en tot el període considerat, entre un 72 i un 80% de la població que s'ha desplaçat i són un 39,5% dels 2.450 fluxos possibles. Les onze províncies acaparen pràcticament quasi tots els fluxos de més gran volum. De totes maneres, això no ha de fer oblidar que aquestes províncies tenen també, al mateix temps, un volum significatiu de fluxos de poc volum. Una altra qüestió interessant són els fluxos que s'estableixen entre aquestes grans províncies. Aquests són un 5,5% (110/2.450) del total de fluxos possibles, i representen entre un 13% (1962-1965) i un 18% (1976-1980) del total de migrants. Els darrers períodes resten pels voltants del 17%.

3. Alacant, Astúries, Barcelona, Biscaia, Cadis, la Corunya, Madrid, Màlaga, Múrcia, Sevilla i València. Representaven l'any 1996 al voltant del 55% de la població de l'Estat.

Desplaçament i proximitat

En el moment de realitzar un desplaçament migratori concret sol haver-hi diverses opcions de destinació. Decantar-se per una o per una altra és generalment fruit d'una complexa i subtil combinació de factors. Un dels quals, no determinant però sí consistent, és la proximitat. Les persones, a pesar d'un cert gust per l'exotisme, solen buscar, per establir la seva residència, una certa afinitat amb l'entorn, no allunyar-se gaire d'allò que es coneix. En això hi desenvolupa un paper la distància de coneixement i la distància geogràfica. La primera és segurament més important que la segona, però més difícil de tractar en un treball com aquest. Requeriria fer referència a la cultura, als contactes presents i del passat històric, a vegades ben remot.

Ens referirem, doncs, aquí només a la proximitat en termes de distància geogràfica, tot i que és clar que no tota proximitat física actua com a camí preferent, i la pròpia elaboració de dades estadístiques que es presenta ja permet fer-se'n una idea. Tenir en compte l'element distància ajuda a descobrir la component sociogràfica de les migracions. De fet, la importància de la proximitat com a condicionant dels desplaçaments és una proposició teòrica plantejada ja fa més d'un segle per E.G. Ravenstein⁴, però que no sempre es té present a l'hora d'estudiar sistemes migratoris concrets.

Per treballar els fluxos segons distàncies s'han adoptat uns criteris operatius. Així, s'ha pres com a distància de les migracions entre províncies la que correspon a la distància en quilòmetres per carretera entre les capitals. Les migracions a l'interior de cada província no es tenen en compte⁵. I s'han exclòs de l'elaboració els fluxos que s'estableixen amb les províncies insulars, ja que la distància geogràfica no té el mateix sentit quan en l'espai intermedi entre dos punts hi ha una superfície terrestre per la qual es pot optar o bé hi ha una superfície marítima, que no constitueix una opció d'assentament.

La distribució de les migracions interprovíncies segons la distància està recollida a la taula 3. Les dades mostren d'una manera molt clara que predominen els desplaçaments que es fan a distàncies curtes i que, en línies generals, el nombre de fluxos migratoris decreix a mesura que augmenta la distància. Entrant en el matís, s'observa que en els tres primers quinquennis els valors relatius dels desplaçaments a distàncies superiors als sis-cents quilòmetres

4. Aquest científic anglès (nascut a Alemanya) va publicar dos articles (el 1885 i el 1889) titulats «The Laws of Migration» al *Journal of the Royal Statistical Society* de Londres, on enuncïava una sèrie de regularitats sobre les migracions, que encara avui són de molt interès.
5. S'han deixat de banda els fluxos migratoris intraprovincials. Aquests, en principi, són els fluxos que suposen una distància més curta entre el lloc d'origen i el lloc de destinació. Són uns moviments que experimenten des dels anys vuitanta un augment sostingut i força important. Actualment ja han superat clarament en volum els fluxos migratoris interprovíncies. Tanmateix, l'anàlisi detallada d'aquest tipus de fluxos presenta notables dificultats. Les diferències territorials del mapa municipal —en el sentit de la grandària mitjana dels municipis entre les diverses províncies— no permet fer un estudi comparatiu de les taxes, encara que sí que permetria observar l'evolució d'aquests moviments migratoris per a cada província.

Taula 3. Migracions interprovincials segons la distància. Excloses les Illes Balears, Canàries, Ceuta i Melilla.

Distància (km)	Períodes						
	1962-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95
Menys de 300	36,1	37,5	37,3	40,5	43,4	47,4	51,2
300-600	23,0	24,2	25,3	28,4	28,6	27,5	25,9
600-900	22,5	20,8	20,5	19,5	18,3	16,2	14,5
Més de 900	18,4	17,5	16,9	11,6	9,7	9,0	8,3
Total	100	100	100	100	100	100	100
Base	1.097.149	963.382	933.286	794.447	685.604	1.045.696	1.152.178

Fonts:

EVR: INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Distància: *Anuario El País 1998*, Madrid (amb rectificacions).

presenten valors més importants que més endavant, amb un màxim del 40,9% el quinquenni 1962-1965. En el darrer període, 1991-1995, aquests fluxos a distàncies llargues s'han reduït al 22,8% del total.

*Els fluxos segons la intensitat migratòria*⁶

Fins aquí s'han tractat els fluxos interprovincials en termes de xifres absolutes. Al mateix temps, però, s'ha recorregut a les taxes migratòries per incorporar el fet que les possibilitats de migrar entre dos punts són funció dels estocs de població. Una altra manera de tenir en compte això és treballar amb l'índex d'intensitat migratòria⁷, que pondera les migracions interprovincials amb les poblacions dels dos extrems del desplaçament. Aquest índex ens aproxima a la visió real dels moviments migratoris, en homogeneïtzar les poblacions subjectes al desplaçament. La importància del fenomen migratori, la seva incidència, és el pes que té en les poblacions susceptibles de migrar.

Els resultats dels càlculs es recullen a la taula 4, on apareixen els valors de l'índex per quinquennis. Fixant-nos en la distribució total de l'índex d'intensitat, s'hi poden apreciar tres nivells amb intensitats migratòries significatives —per sobre de 0,001— i un quart nivell molt baix i amb un interval molt reduït, on es concentra el gran volum de fluxos. Això és vàlid per a tots els períodes. Prenent només l'evolució dels efectius dels tres primers nivells d'in-

6. En aquest subapartat igual que en l'anterior la informació no comprèn la totalitat de les províncies espanyoles, ja que no s'ha efectuat el càlcul en el cas de les províncies insulars.

7. Índex d'intensitat migratòria: efectius del flux dividits pel producte de les poblacions dels dos extrems del recorregut. Tractant-se d'un període, s'ha pres per a cada lloc la població mitjana entre la inicial i la final. Per facilitar la lectura de les xifres, s'ha multiplicat el resultat per 1.000.000.

Taula 4. Percentatge de fluxos interprovincials segons la intensitat migratòria. Excloses les Illes Balears i Canàries, Ceuta i Melilla.

Període	Intensitat migratòria (per 1.000.000)				Total
	Més del 0,009	0,005-0,009	0,001-0,005	0-0,001	
1962-65	3,2	2,9	13,8	80,1	100
1966-70	2,0	2,7	15,8	79,5	100
1971-75	1,6	2,2	16,1	80,1	100
1976-80	0,8	1,5	18,4	79,3	100
1981-85	0,6	1,2	15,3	82,9	100
1986-90	1,2	2,7	21,1	74,9	100
1991-95	1,9	3,0	19,4	75,7	100

* El nombre total de fluxos possibles és de 2.162.

Fonts:

EVR:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret (excepte 1965):

— 1960, 1970 i 1981: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1965, 1975, 1986 i 1991: INE, censos i padrons.

— 1996: INE, *Padrón de 1996*.

tensitat, s'observa el pes dels fluxos amb intensitats altes en la dècada de 1960, la baixa de la mobilitat en el període 1976-1985 i la represa posterior, amb més fluxos en els nivells mitjans de mobilitat.

Per completar aquesta anàlisi de la xarxa de fluxos, s'ha procedit a representar sobre mapes els corrents que tenen un índex d'intensitat migratòria de primer i segon nivell, segons els càlculs que s'han presentat a la taula 4. D'aquesta manera, es pot veure no només quants fluxos hi ha, sinó també entre quines províncies ocorren (figures 9, 10 i 11).

El conjunt de les tres figures posa de relleu algunes qüestions interessants. En primer terme, és clara la importància de la proximitat, com ja s'havia constatat anteriorment. Fins al punt que, per als quinquennis 1981-1985 i 1991-1995, tots els fluxos d'intensitat alta i la gran majoria dels de segona intensitat tenen lloc entre províncies limítrofs. El quinquenni 1966-1970 és diferent: en el mapa corresponent es pot veure molt clarament uns fluxos a llarga distància, en les dues intensitats, però també s'hi poden distingir fluxos limítrofs, o bé que salten una sola província.

Una altra constatació és la pràctica inexistència de fluxos de doble sentit en el quinquenni 1966-1970 i, en canvi, la seva proliferació el 1991-1995. I també, per al darrer quinquenni, cal destacar l'extensió cap al sud i cap a l'oest de la presència de fluxos curts en el mapa, especialment en relació amb el quinquenni anterior.

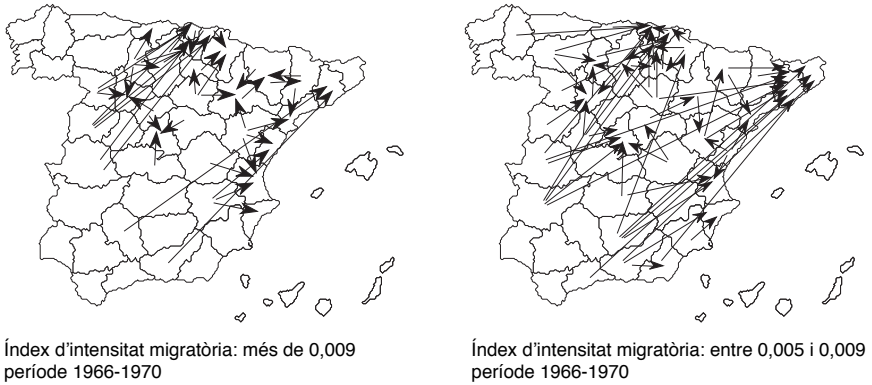

Figura 9. Principals fluxos migratoris segons l'índex d'intensitat migratòria. Espanya (1966-1970). En alguns casos (especialment en els fluxos cap al País Basc) s'han unificat diverses línies en una mateixa punta de fletxa, per aclarir la figura.

Fonts:

Migracions:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població*:

— 1965: INE (1969), *Características de la población de España deducidas del Padrón Municipal de Habitantes del año 1965*, Madrid.

— 1970: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos de 1900 a 1981*. Madrid.

*1965, població de fet; 1970, població de dret.

L'estructura de la migració

Els camins preferents de les províncies

Els fluxos migratoris entre províncies no s'estableixen de forma aleatòria en l'espai, ni tampoc les regularitats observades en les distàncies migratòries donen raó de les relacions que s'estableixen entre algunes i la no-relació entre d'altres. Com es comporten, doncs, les províncies quant a la seva estructura de destinacions i de procedències?

Per fer una primera aproximació a un tema tan complex, s'ha procedit a calcular la correlació entre les estructures d'emigració i d'immigració de les províncies (distribució percentual dels fluxos que des d'una província van o vénen de la resta) per cadascun dels tres períodes que s'han elegit, en els dos extrems i el centre de tota l'època considerada⁸. Així mateix, s'ha calculat la correlació entre les estructures d'emigració de cada període i les del període o

8. Com a primer període s'ha pres el 1966-1970, ja que l'anterior és només de quatre anys. Els altres dos són 1981-1985 i 1991-1995.

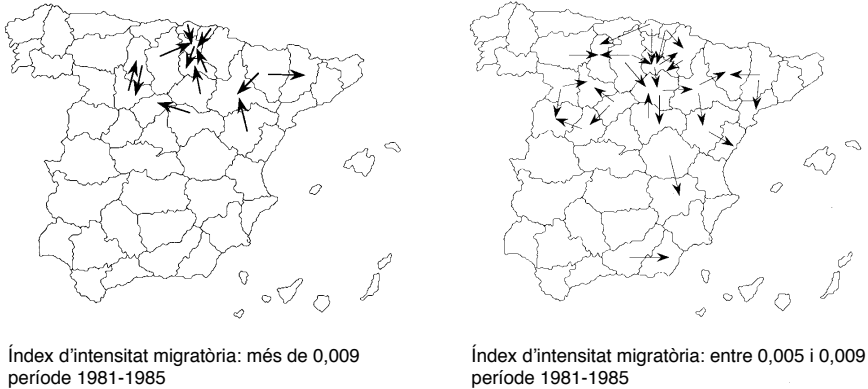

Figura 10. Principals fluxos migratoris segons l'índex d'intensitat migratòria. Espanya (1981-1985).

Fonts:

Migracions:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret:

— 1981: INE (1987), *Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos de 1900 a 1981*. Madrid.

— 1986: INE (1989), *Padró municipal de habitantes 1 de abril de 1986. Características de la población. Resultados nacionales*. Madrid.

períodes següents i el mateix s'ha fet amb l'estructures d'immigració⁹. D'aquesta manera, es pot veure, en primer lloc, que l'estructura de destinacions i de procedències és simètrica en totes les províncies en els quinquennis 1981-1985 i 1991-1995, amb correlacions altíssimes (taula 5). En el quinquenni 1966-1970 ho és en trenta-quatre províncies més Ceuta i Melilla. En tots aquests casos hi ha una correlació entre l'estructura de la immigració i de l'emigració superior a 0,6.

En segon lloc, les estructures de desplaçament són força estables. Entre el quinquenni 1981-1985 i el 1991-1995, en totes les províncies es troben nivells de correlació superiors a 0,7, tant en les estructures d'emigració com d'immigració. En la comparació entre el quinquenni 1966-1970 i els altres dos (1981-1985 i 1991-1995), només en cinc províncies la correlació és inferior a 0,6 en almenys una de les dues comparacions, en el cas de l'estructura de la immigració. Aquestes províncies són Barcelona, València, Alacant, Biscaia i Guipúscoa. En el cas de l'estructura de la emigració, les províncies en què la corre-

9. Les dades corresponents a aquest segon càlcul no s'inclouen en aquest article. Aquí se'n comenten els principals resultats. La informació en detall es troba a Cardelús, Pascual, Solana (1999), taula 2.12.

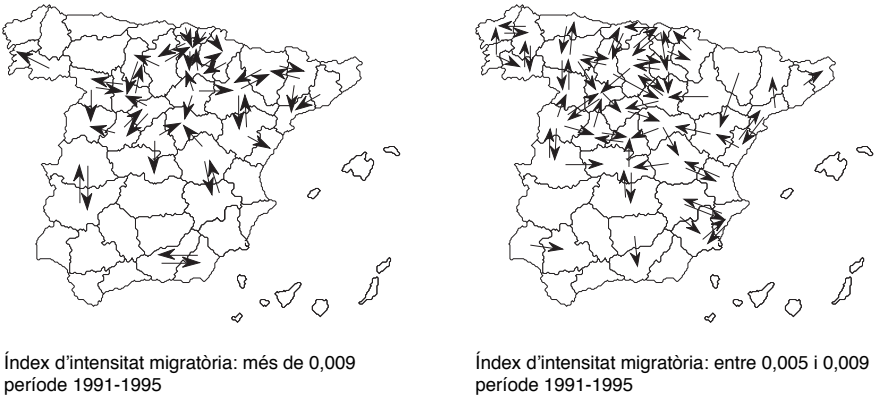

Figura 11. Principals fluxos migratoris segons l'índex d'intensitat migratòria. Espanya (1991-1995).

Fonts:

Migracions:

— INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

Població de dret:

— 1991: INE (1994), *Censo de población 1991. Resultados nacionales*. Madrid.

— 1996: INE, *Padrón de 1996*.

lació és inferior al 0,6 en una de les comparacions són onze, i s'hi troben les vuit províncies andaluses, dues de gallegues (la Corunya i Lugo) i Madrid. Les diferències observades en les estructures d'immigració i d'emigració de les províncies assenyalades reflecteixen el caràcter extraordinari dels moviments migratoris dels anys seixanta. En fixar-nos en aquestes províncies, s'observa que en les primeres —les que presenten canvis en l'estructura de la immigració— s'ha produït una disminució del pes de les províncies des de les quals s'havia rebut un elevat volum d'immigrants i, per contra, augmenta el pes dels intercanvis migratoris amb les províncies dels voltants. En el segon grup de províncies, per altra part, s'ha produït una disminució del pes de l'emigració als centres que en la dècada dels seixanta polaritzaven la immigració, tret de Madrid, i, de manera simultània, un augment de l'emigració a les províncies més properes, especialment de la mateixa comunitat autònoma i, de manera significativa, cap a les Illes Canàries. La província de Madrid, que està en aquest segon grup, presenta uns canvis en la mateixa línia: augmenta el pes de l'emigració cap a les províncies que l'envolten, a les quals caldria afegir les d'Andalusia i Galícia, i disminueix la que es dirigeix cap a les províncies que eren els centres d'immigració en la dècada de 1960.

Totes aquestes observacions van en la mateixa línia. Indiquen un elevat grau d'estabilitat, al llarg del temps, en el comportament migratori de la majoria de les províncies. Són uns patrons de comportament que es mantenen més enllà de les conjuntures, tot i les oscil·lacions. I, especialment en l'actualitat,

Taula 5. Correlació entre estructura de l'emigració i de l'immigració provincial per als períodes 1966-1970, 1981-1985 i 1991-1995.

	1966-70	1981-85	1991-95
Àlaba	0,778	0,861	0,925
Alacant	0,471	0,879	0,871
Albacete	0,939	0,925	0,975
Almeria	0,553	0,775	0,957
Astúries	0,426	0,945	0,972
Àvila	0,832	0,812	0,998
Badajoz	0,746	0,807	0,974
Balears	0,795	0,864	0,959
Barcelona	0,473	0,870	0,939
Biscaia	0,372	0,820	0,949
Burgos	0,752	0,874	0,887
Càceres	0,720	0,929	0,988
Cadis	0,608	0,785	0,972
Cantàbria	0,540	0,943	0,925
Castelló	0,624	0,923	0,986
Ciudad Real	0,902	0,947	0,995
Conca	0,949	0,975	0,985
Còrdova	0,797	0,759	0,951
Corunya, la	0,455	0,928	0,970
Girona	0,744	0,974	0,992
Granada	0,847	0,668	0,919
Guadalajara	0,868	0,991	0,996
Guipúscoa	0,412	0,912	0,931
Huelva	0,781	0,879	0,981
Jaén	0,911	0,722	0,948
Lleida	0,724	0,948	0,984
Lleó	0,604	0,901	0,970
Lugo	0,885	0,846	0,950
Madrid	0,225	0,779	0,853
Màlaga	0,434	0,856	0,966
Múrcia	0,821	0,871	0,989
Navarra	0,760	0,914	0,981
Orense	0,454	0,896	0,940
Osca	0,840	0,879	0,982
Palència	0,747	0,905	0,964
Palmas, Las	0,956	0,981	0,96
Pontevedra	0,534	0,922	0,948
Rioja, La	0,776	0,880	0,874
Salamanca	0,613	0,875	0,915

Taula 5. (continuació).

	1966-70	1981-85	1991-95
Saragossa	0,392	0,881	0,958
Segòvia	0,879	0,983	0,995
Sevilla	0,576	0,809	0,971
Sòria	0,861	0,861	0,948
Tarragona	0,749	0,946	0,988
Tenerife	0,839	0,875	0,973
Terol	0,937	0,801	0,966
Toledo	0,788	0,995	0,999
València	0,470	0,935	0,966
Valladolid	0,455	0,839	0,935
Zamora	0,809	0,828	0,951
Ceuta	0,824	0,971	0,960
Melilla	0,837	0,924	0,984

En negreta s'indiquen les províncies amb un coeficient de correlació inferior a 0,6.

Font: INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*.

l'alta coincidència entre les estructures d'emigració i d'immigració fa pensar en la possible existència de tipus de desplaçaments usuals, que responen a comportaments establerts i que, a vegades, queden emmascarats pels fluxos més extraordinaris. Alguns d'aquests desplaçaments usuals es fan a distàncies curtes, entre províncies veïnes, la qual cosa reflecteix sovint simplement una ampliació de l'àmbit de mobilitat. Altres es produeixen a més llarga distància, com a resultat de relacions institucionalitzades —en el sentit sociològic del terme— i, igualment, com a continuació de vincles de migracions anteriors.

Relació entre les migracions del passat i les del present

En aquest punt, es tracta de veure si les migracions segueixen els mateixos camins que les que les han precedit. En la literatura sobre migracions aquest és un punt força acceptat. La migració és un fenomen social en el qual la comunicació entre els que han obert camí i els que han restat funciona molt més poderosament que els instruments institucionals, i s'estableixen vies i xarxes de migració.

Mentre en l'apartat anterior s'han vist els nivells d'estabilitat dels fluxos emigratoris i immigratoris comparant les dades de tres períodes diferents, en aquest punt l'objectiu és analitzar si les migracions actuals es dirigeixen efectivament als mateixos llocs on han anat a residir els components de fluxos anteriors. Per estudiar-ho, s'han calculat els coeficients de correlació entre les estructures de residència de la població nascuda a cada província i les estructures de les províncies de destinació de la seva emigració, en els quinquennis successius. Així, les estructures de residència del cens de 1970 s'han correlacionat

amb les estructures dels fluxos emigratoris dels quinquennis 1971-1975, 1976-1980, 1981-1985, 1986-1990 i 1991-1995¹⁰. De la mateixa manera s'ha operat amb els censos de 1981 i 1991 en relació amb els fluxos dels quinquennis posteriors (figura 12).

Com a primera lectura, es pot observar que en la gran majoria dels casos hi ha una correlació significativa. Fins i tot sorprèn el nivell i l'estabilitat del coeficient de correlació de tot un seguit de províncies, tenint en compte que, en principi, s'està comparant una estructura que té un pòsit històric i, per tant, una gran inèrcia derivada del fet de recollir moviments de diferents èpoques, amb els fluxos de quinquennis, molt més susceptibles de reflectir variacions conjunturals. Amb els coeficients de correlació calculats a partir del cens del 1970, s'observa que als dos primers quinquennis totes les províncies presenten coeficients superiors al 0,7, tret de Las Palmas, que se situa en el 0,387, i en els següents, només nou províncies en com a mínim un dels tres quinquennis calculats presenten un coeficient inferior a aquest nivell. Dels coeficients calculats a partir del cens de 1980, s'observa que són set les províncies que presenten uns coeficients inferiors a 0,7 en com a mínim un dels tres quinquennis. En aquest cas, són províncies que ja apareixien en el càlculs realitzats en base al cens del 1970. I dels calculats a partir del cens de 1991, per a un quinquenni, només tres províncies no assoleixen el 0,7.

En una segona lectura, es poden assenyalar uns comportaments diferencials que s'han representat en la figura 12. En dinou províncies es dona una forta estabilitat, amb un nivell de correlació proper a 0,9 pràcticament en la majoria dels casos. Es pot pensar que en aquestes províncies hi ha un àmbit de circulació més ampli i els desplaçaments formen part del sistema de relacions entre els territoris, en altres paraules, els desplaçaments estan institucionalitzats.

Hi ha un altre gran grup de províncies (22) que es caracteritzen per uns nivells de correlació que es mouen al voltant del 0,8, amb lleugeres oscil·lacions però sense baixar de 0,7, i presenten estructures d'emigració amb diferents alternatives no destacades i que acostumen a moure's en volums petits d'emigrants. Se'ls ha qualificat de força estables, perquè el conjunt dels seus desplaçaments ho és, dins d'uns marges, atès el reduït volum d'emigrants.

En un tercer grup s'han diferenciat les províncies de Madrid i València, qualificant-les de poc estables, pel fet que presenten força variacions i de més amplitud que en el grup anterior, tot i que en la majoria de casos els coeficients es trobarien en un nivell considerat significatiu. Variacions comprensibles per la seva posició de centre receptor de primer i de segon ordre, respectivament, en els quals les emigracions poden oscil·lar fins a un cert punt quant a la composició de les destinacions.

Enfront d'això, hi ha un grup de set províncies en les quals es mostren nivells de correlació més baixos. Un d'aquests casos és la província de Las Pal-

10. En les estructures que es correlacionen s'ha exclòs la població que ha nascut i resideix a la mateixa província i els fluxos intraprovincials.

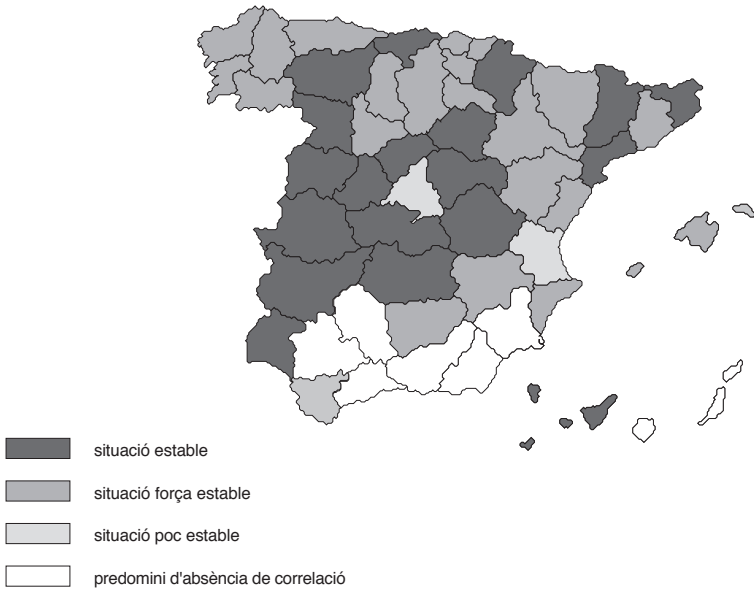

Figura 12. Situacions migratòries derivades de la correlació entre les estructures de residència i les estructures de destinació de l'emigració.

Font:

- INE (1974), *Censo de la población de España según la inscripción realizada el 31 de diciembre de 1970. Total nacional. Características de la población.* Madrid.
- INE (1985), *Censo de población de 1981. Resultados nacionales. Características de la población.* Madrid.
- INE (1994), *Censo de población de 1991. Resultados nacionales.* Madrid.
- INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España.*

Les taules de correlacions en què s'ha basat l'elaboració d'aquest mapa són les taules 4.3, 4.4 i 4.5 que s'exposen al llibre *Migracions, activitat econòmica i poblament a Espanya*.

mas de Gran Canària, que presenta un nivell de correlació baixíssim en el cens de 1970, en els primers quinquennis, però a partir del quinquenni 1981-1985 inicia una recuperació, i en la correlació del cens de 1991 amb el quinquenni posterior se situa en el 0,85. Tenint en compte els volums de migrants, caldria buscar l'explicació en algun fet puntual, molt específic del lloc, ocorregut en la dècada de 1970. Diferent, però dins d'aquest grup, és el cas de Múrcia i de les províncies andaluses d'Almeria, Còrdova, Granada, Màlaga i Sevilla, que es caracteritzen, en línies generals i salvant els matisos diferencials, pel fet que presenten una elevada correlació en els quinquennis 1971-1975 i 1976-1980, però després experimenten una davallada significativa, que es manté fins al darrer quinquenni estudiat. Són dos els fenòmens que conflueixen i donen

com a resultat la davallada del nivell de correlació: la reducció del volum d'emigrants després de períodes en què aquests foren molt importants, i una estructura de destinació diferent.

En línies generals, i a manera de resum d'aquest apartat, es pot constatar que les migracions a Espanya presenten una forta inèrcia i estabilitat en les xarxes de circulació, reflectides en les estructures d'assentament de la població.

L'assentament de la població

El pes de la permanència

Assentament i mobilitat són dues facetes d'una mateixa realitat. En tractar les migracions expressades en taxes, es fa referència a una població susceptible de desplaçar-se i, en termes relatius, se'n destaca la part que es trasllada. La possibilitat de migrar és una alternativa a la possibilitat de restar al mateix lloc. En aquest apartat es tracta de fixar l'atenció en l'assentament de la població, perquè permet situar i comprendre millor les migracions.

L'aproximació a l'assentament es realitza en base a l'anàlisi de la matriu naturalesa/residència, en què hi ha la població resident en cada província en un moment censal, classificada segons la província de naixement. Aquesta font relaciona dos moments de la vida dels individus, el moment del naixement i de realització del cens, amb el lloc on eren i on són en aquest darrer moment. És un indicador amb possibilitats i limitacions. La seva simplicitat facilita l'anàlisi i, al mateix temps, pot recobrir fenòmens complexos i moments de la història personal dels individus molt diferents, cosa que obliga a fer-ne un ús prudent. Podríem dir que, fins a un cert punt, la matriu de naturalesa és el registre fòssil, cristal·litzat, de les migracions hagudes i de l'assentament de la població.

Analitzant les dades de la matriu naturalesa/residència, una primera observació que cal fer és que al voltant d'un 75% de la població de l'Estat espanyol resideix en la mateixa província on va néixer, i això ocorre tant segons el cens del 1970, com segons el del 1981 i el del 1991¹¹. Aquesta és una mitjana que recobreix, és clar, valors ben diversos. Així, el 1991 el valor va des d'un mínim del 44,8% corresponent a Sòria a un màxim del 95,5% corresponent a Tenerife, extrems entre els quals es troben totes les altres províncies. En la successió de censos, els percentatges de cada província es mantenen, en general, força estables o amb lleugeres variacions. També convé recordar que el cens del 1970 ja recull el resultat de les migracions més importants quant a fluxos desequilibrats.

El manteniment en el temps del percentatge de residents en la província en la qual han nascut permet pensar en l'estabilitat en el comportament de les províncies, en la seva capacitat més o menys gran de facilitar la permanència i l'assentament i en els seus fluxos migratoris amb altres províncies.

11. Dades detallades a Cardelús, Pascual, Solana (1999).

L'intercanvi desigual

Les dades anteriors mostren que les províncies tenen diferents situacions pel que fa a la permanència de la població que hi ha nascut. D'alguna manera, es pot dir que la població d'una província té una certa probabilitat de continuar residint-hi i, en el cas que vagi a viure a una altra província, se li presenta un ventall de possibilitats, amb unes probabilitats també força estables.

Un element complementari d'això és veure, per cada província, el nivell de presència de població nascuda en d'altres indrets. Només vuit províncies presenten un percentatge superior al 30%. Aquestes són: les Illes Balears, les tres províncies litorals de Catalunya, més Alacant, en els Països Catalans; Biscaia i Alaba, al País Basc, i Madrid. Si s'hi afegeixen les províncies que tenen entre un 20% i un 30% de població nascuda a fora, es completa el litoral català amb Castelló i València, l'eix de l'Ebre amb La Rioja, Osca i Saragossa, el País Basc amb Guipúscoa, a la Meseta s'hi agrega Valladolid i Guadalajara, i a Andalusia només hi apareix Màlaga.

L'anàlisi conjunta de les dues variables fa possible observar diferents dinàmiques en el poblament, sempre per a l'any 1991. Se n'han establert quatre classes, a partir del creuament entre la variable de població nascuda i resident a la mateixa província, en forma dicotòmica amb el llinar en el 70%, i la variable població resident nascuda fora de la província, amb el llinar situat ara en el 20%. Aleshores, tal com es pot veure a la figura 13, es distingeixen quatre dinàmiques diferents, caracteritzades d'aquesta manera: províncies amb un alt nivell de permanència dels que hi han nascut i notable presència de població nascuda en altres províncies (16); aquelles que, amb un alt nivell de permanència, presenten un percentatge baix de forans (12); les que tenen un baix nivell de permanència i alta presència de forans (2), i, per últim, les que amb un baix nivell de permanència tenen poca presència de forans (20).

Aquesta classificació, tot i el seu esquematisme, dona una imatge matisada de l'evolució del poblament. En la primera categoria s'hi troben les vuit províncies dels Països Catalans i les tres del País Basc, més La Rioja i Saragossa —que uneixen els dos conjunts—, Madrid, Valladolid i Màlaga. A l'altre extrem, la categoria més nombrosa, aquella en què una part important de la població que hi neix no s'hi queda, i no en rep gaire de forana, inclou Extremadura, les dues Castelles —excepte Valladolid i Guadalajara—, a més de Lugo, Terol i la part oriental d'Andalusia. Entre aquests dos extrems, la categoria de dotze províncies en les quals la població que hi neix s'hi queda, majoritàriament, i que en reben poca de forana inclou: Astúries; Cantàbria; les províncies gallegues tret de Lugo; les andaluses de Cadis, Huelva i Sevilla; les Canàries; Múrcia i Navarra; totes ubicades en el perímetre de l'Estat i costaneres, tret de Navarra i Orense pel que es refereix a aquesta segona característica. A la darrera categoria, amb un baix nivell de permanència i alta presència de forans, només hi ha els casos de Guadalajara i Osca, en els quals es dona la circumstància comuna de ser limítrofs amb províncies del primer grup com són Madrid, Saragossa i Lleida.

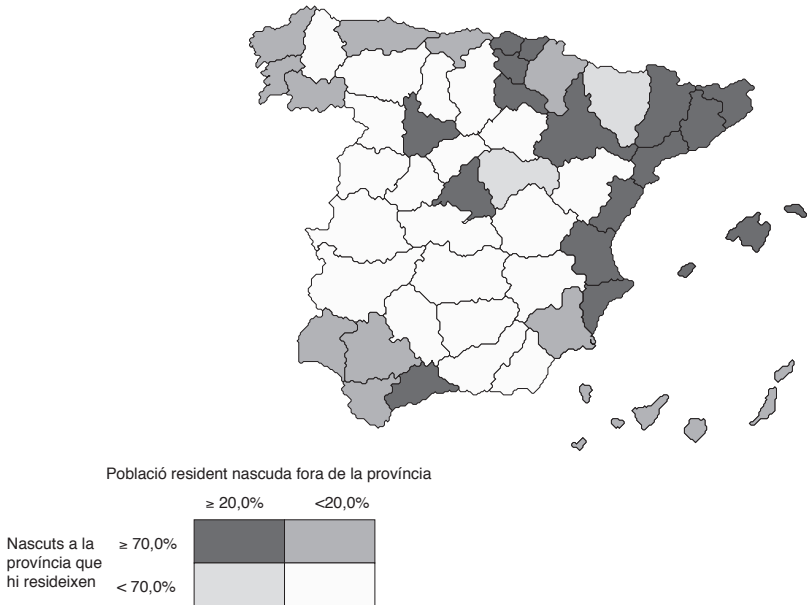

Figura 13. Tipologia de la naturalesa de la població. Espanya (1991).

Font: INE (1994), *Censo de población de 1991. Resultados nacionales*. Madrid.

L'anàlisi de l'estructura de poblament dels nascuts a cada província permetria anar més enllà en la comprensió de la complexa realitat espanyola, en posar de manifest els vincles, molts dels quals de llarga història, que existeixen entre els diferents territoris de l'Estat. Una aproximació simplificada a això és l'anàlisi del percentatge de població nascuda a cada província que resideix —sempre segons el cens de 1991— en les quatre que tenen més pes en el conjunt de l'Estat en tant que receptores de població. Aquestes províncies són: Barcelona, Biscaia, Madrid i València (figura 14). S'ha de tenir present que aquesta aproximació obvia els centres de segon nivell, que tenen també la seva importància en la dinàmica real del poblament.

L'examen de la figura es presta a diverses consideracions¹². Se'n destaquen aquí unes quantes:

— Les tres províncies catalanes que envolten Barcelona tenen en aquesta última província uns efectius d'entre el 10 i el 20% dels seus nadius i, en canvi,

12. En cada mapa, s'assenyala amb una xifra emmarcada la proporció de nascuts a la pròpia província de referència, per facilitar-ne la visualització i per la disparitat del valor, que dificultaria la categorització de la resta.

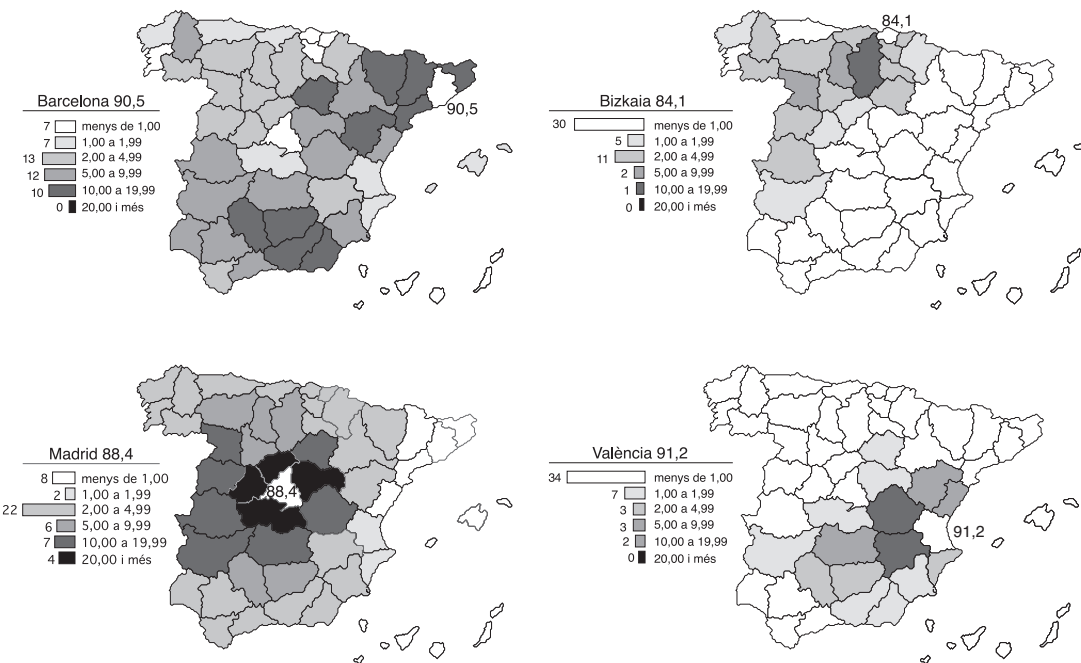

Figura 14. Percentatge de nascuts de cada província residents a Barcelona, Biscaia, Madrid i València (1991) (en l'enquadrament s'assenyala el percentatge de població nascuda a cada una d'aquestes quatre províncies i que hi continuen residint).

Font:

INE (1994), *Censo de poblaci3n 1991. Resultados nacionales*. Madrid.

no hi ha efectius apreciables —superiors a l'1%— de nascuts a Catalunya ni a València ni tampoc a Madrid o Biscaia.

- Del País Valencià, els nadius es troben en una proporci3n apreciable a València mateix (tot i que els valors s3n més baixos que en el cas de Conca i Albacete), a Barcelona, especialment en el cas de Castell3, pocs a Madrid i inapreciable a Biscaia. I de Múrcia a la propera València només s'hi troben menys d'un 2%, mentre la proporci3n més alta es troba a Barcelona (entre un 5 i un 10%) i en segon lloc a Madrid.
- Castella i Lle3 i Castella-La Manxa tenen nadius sobretot a Madrid, especialment a les províncies limítrofs, amb valors per sobre del 20% —dades numèriques en mà, sempre més del 30%—, tot i que Conca té un valor més baix i, a més de a Madrid, també és present amb valors d'entre un 10 i un 20% a València i una mica menys a Barcelona. A Barcelona també hi

ha persones nascudes en aquestes zones, i Sòria és la que dona el valor més alt. Algunes províncies castellanques, precisament les de Castella i Lleó i especialment Burgos, també tenen efectius a Biscaia, i les de Castella-La Manxa a València, especialment Albacete i la ja mencionada Conca.

- En el cas de Madrid, com a Barcelona, tampoc no hi ha una proporció apreciable de gent nascuda allà que es trobi a cap de les altres tres províncies més receptores.
- Un percentatge important (entre un 10 i un 20%) de gent nascuda a Andalusia, especialment a la part oriental i central, és a Barcelona. Els percentatges que es troben a Madrid són força més baixos, i només superen el 5% a les províncies de Còrdova i Jaén, més properes a Madrid. Encara menys població es troba a València, i a Biscaia no hi ha cap província que hi tingui una proporció de nascuts superior a l'1%.
- En el cas d'Extremadura, els efectius més importants de nascuts allà es troben a Madrid, entre un 10 i un 20%. Barcelona segueix en importància, entre un 5 i un 10%, i Biscaia apareix a nivells més baixos però superiors a València.
- L'Aragó té natiu a Barcelona, amb efectius menys importants en proporció en el cas de Saragossa, i també en menor mesura a Madrid. En canvi, a València només n'hi ha en el cas de Terol, i no en té, en nivell apreciable, a Biscaia.
- El País Basc té efectius a Madrid i a Biscaia, però a Barcelona i València són inapreciables. I Astúries té aquest tipus de relació amb Madrid i una mica menys amb Barcelona, però no amb València ni amb la propera Biscaia.
- És curiós que les illes Canàries no apareixen en cap dels quatre mapes amb valors de residents superiors a l'1%, i Balears, per la seva banda, només ho fa, i amb el valor més baix següent, en el cas de Barcelona. El factor insularitat hi deu tenir alguna cosa a veure.

Finalment, com a comentari global, es podria dir que l'efecte del factor distància es compleix bé en els casos de Madrid, València i Biscaia (aquest amb les excepcions, de diferent caràcter, d'Astúries i Zamora), tot i que més o menys decantat, en general, cap al sud-oest. En el cas de Barcelona, es compleix amb l'entorn immediat, però no és el cas de la relació que apareix amb Galícia (Lugo), Andalusia i Extremadura. També val la pena dir que les províncies properes a Barcelona, així com Biscaia i València, tenen, en general, un elevat nivell de permanència. Aquest no és el cas de Madrid. Això, junt amb la intensitat diferencial de la proporció de nascuts a les províncies d'uns i altres entorns, mostra que a Madrid l'efecte proximitat té un caràcter d'absorció, mentre que en els altres casos és una relació més bidireccional.

Consideracions finals

En aquest article s'han analitzat els desplaçaments de població per l'interior d'Espanya, durant la segona meitat del segle XX. S'ha pres com a unitat d'anà-

lisi les províncies; com a criteri de selecció dels desplaçaments considerats, el canvi de municipi de residència, i com a fonts estadístiques principals, l'estadística de variacions residencials i els censos.

Les migracions interiors a nivell de volums globals són un fenomen consolidat i present durant tot el període en unes taxes que oscil·len entre un 8,8‰ i un 19,3‰ anual i per tant no pot ser objecte d'un tractament puntual, com si fos un fenomen accidental o extraordinari, sinó plenament inserit en la dinàmica de la societat espanyola. Del conjunt de desplaçaments s'han treballat els interprovincials. Aquests, a nivell de taxes globals anuals, oscil·len entre un màxim del 9‰ el període 1962-1965 i un mínim del 4,2‰ el període 1981-1985, situant-se per sobre del 6‰ a partir de 1986.

Les principals característiques generals detectades en les migracions interiors a l'Estat espanyol durant tot el període estudiat són:

- a) La proximitat apareix com un factor important en la tria de les possibilitats alternatives en el desplaçament. Els volums més importants de migració es troben a l'interior de cada província, i en les migracions interprovincials predominen els desplaçaments a les províncies limítrofs.
- b) Les províncies presenten uns camins preferents per a l'emigració de la seva població, camins que, d'altra banda, són força estables en la majoria de casos.
- c) També presenten, la majoria de províncies, una elevada correlació entre les estructures dels camins d'emigració i els d'immigració. En part es tracta d'àmbits territorials que depassen la unitat provincial, àmbits de mobilitat en tots els sentits.
- d) La plasmació de l'esdeveniment històric en l'espai, el poblament, és un fenomen resultant al qual també s'adeqüen les migracions. És de destacar que hi ha una forta correlació entre l'estructura de destinacions de les emigracions històriques, detectades en base al lloc de naixement en un moment donat, i les migracions posteriors. I, en aquest sentit, es dibuixen tot un seguit de zones i regions definides no sols per la seva proximitat geogràfica, sinó també social i cultural.

En una primera lectura pot sorprendre que durant tot el període estudiat són més forts els elements d'homogeneïtat i estabilitat del fenomen que els elements de diferenciació, que hi són, però com a excepcions en un nombre determinat de províncies. En base a aquesta constatació es considera que els desplaçaments predominants i que donen estabilitat al comportament de les migracions interiors són els que apareixen com a normals, fins al punt que ocorre que els mateixos subjectes sovint no es consideren migrants. Són desplaçaments amb itineraris prefixats —en certa manera institucions, en l'accepció sociològica—, perquè constitueixen la sortida normal de la població de molts llocs cap a la capital de la província o regió, o cap a la zona industrial o de serveis més propera o més afí, en un entorn més o menys ampli però percebut pel subjecte com un espai abastable. I són també els desplaçaments dels empleats i funcionaris de

les empreses i de les administracions públiques d'àmbit estatal en la realització de les seves activitats i en l'acompliment de la seva carrera professional.

A més, el fet que les migracions són majoritàriament fenòmens de joventut, realitzats en els primers trams del cicle vital autònom, fa pensar que molts desplaçaments no constitueixen el resultat traumàtic d'un fet exterior o d'una situació econòmica, sinó d'un procés d'ajust que es fa de forma dispersa, amb l'emancipació i la incorporació dels joves a la vida activa.

Les característiques generals assenyalades es compleixen en un grau molt elevat a partir de 1980, mentre en el període anterior, especialment durant la dècada de 1960, al costat d'una majoria de províncies que les compleixen hi ha tot un seguit d'excepcions. Així, en aquest període es dona una presència més gran de desplaçaments llargs i de fluxos d'un cert volum d'efectius, les migracions apareixen polaritzades entre un nombre significatiu de províncies amb una taxa d'emigració bastant superior a la mitjana i un reduït nombre amb una forta taxa d'immigració, no hi ha correlació entre els camins preferents d'emigració i els d'immigració en un seguit de províncies i, en algunes d'aquestes, l'estabilitat en els camins preferents d'emigració presenta un trencament a partir de 1980.

Aquests fets mostren uns desplaçaments que fins als anys vuitanta desborden l'àmbit i les pautes normals de circulació i que s'ajusten més al concepte habitual de migracions. I, de fet, quan es parla dels anys seixanta només es recorda aquest grup de les migracions interiors, perquè es tracta dels desplaçaments més visibles i, sobretot, perquè coincideixen amb les importants emigracions a l'estranger.

Les migracions interiors i exteriors que es produeixen als anys cinquanta i seixanta són resultat d'un mateix impuls i, a vegades, són moments d'un mateix procés. El desfament crònic a Espanya entre població i llocs de treball, agreujat per una situació de postguerra i un entorn de guerra mundial, afegit a la política autàrquica i repressiva del moment, són elements que es troben a la base de la interpretació d'aquestes migracions, sense deixar de banda les necessitats de mà d'obra de la reconstrucció europea i de la moderada reconstrucció i nova industrialització a Espanya. Aquestes han estat, fins aquí, les darreres migracions massives que depassen la dinàmica normal del poblament.

En els anys setanta, la migració a l'exterior es redueix dràsticament, mentre la migració interior segueix, a ritme decreixent, la inèrcia dels seixanta. A partir dels vuitanta s'incrementa la mobilitat interior fins a nivells superiors a la dels seixanta. El que ha canviat és que ara predominen els desplaçaments que s'han denominat «d'àmbit regional» i, sobretot, els intraprovincials. És una mobilitat més generalitzada en tot l'àmbit geogràfic i amb un cert equilibri entre els fluxos emigratori i immigratori de les províncies.

Al darrere d'aquesta evolució hi ha canvis significatius que en aquest article no s'han pogut tractar. L'ocupació majoritària deixa de ser l'agrària, que és substituïda pels serveis, especialment en els subsectors de comerç i de serveis públics. El poblament passa a ser predominantment urbà i, a escala global, s'ha arribat a un notable nivell de concentració. El desfament entre

població i llocs de treball s'ha mantingut i, en un període en què el recurs a l'emigració exterior és limitat, s'ha suavitzat amb l'extensió de l'escolarització i de la jubilació. Al mateix temps, s'ha creat o reconegut la figura administrativa d'aturat amb subsidi, i la taxa corresponent s'ha situat al nivell més alt d'Europa.

De les anàlisis fetes se'n deriva una constatació primària que es pot considerar bàsica i que és el pes de la permanència. Migració i assentament són les dues cares d'una mateixa realitat i, en el cas d'Espanya, la força i l'estabilitat en l'assentament de la població són la cara que hi predomina. Només el fet de l'elevat percentatge de població que resideix en la mateixa província on va néixer ja és significatiu per si mateix, i aquest percentatge seria encara més alt si es consideressin com a unitats les zones pròximes en termes geogràfics i socials. Aquesta és una realitat que sorgeix constantment en les anàlisis fetes dels camins preferents de l'emigració de cada província. La seva estabilitat i estructura configuren un seguit de zones que remetent a la complexa realitat de la societat espanyola i a la seva història.

Bibliografia

- CABRÉ, Anna; MORENO, Julio; PUJADES, Isabel (1985). «Cambio migratorio y "reconversión territorial" en España». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 82, p. 43-65.
- CABRÉ, Anna; PUJADES, Isabel (1989). «Immigració i explosió demogràfica». A NADAL, Jordi (ed.). *Història econòmica de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CARDELÚS, Jordi; PASCUAL, Àngels (1979). *Movimientos migratorios y organización social*. Barcelona: Península.
- CARDELÚS, Jordi; PASCUAL DE SANS, Àngels; SOLANA SOLANA, Miguel (1999). *Migracions, activitat econòmica i poblament a Espanya*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- COURGÉAU, Daniel (1989). *Méthodes de mesure de la mobilité spatiale. Migrations internes, mobilité temporaire, navettes*. París: Éditions de l'INED.
- GARCÍA BARBANCHO, Alfonso (1967). *Las migraciones interiores en España. Estudio cuantitativo desde 1900*. Madrid: Publicaciones del Instituto de Desarrollo Económico. Escuela Nacional de Administración Pública.
- (1975). *Las migraciones interiores españolas en 1961-70*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos.
- GARCÍA BARBANCHO, Alfonso; DELGADO CABEZA, Manuel (1988). «Los movimientos migratorios interregionales en España desde 1960». *Papeles de Economía Española*, 34, p. 241-266.
- NADAL, Jordi (1984). *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona: Ariel.
- NOIN, Daniel; THUMERELLE, Pierre-Jean (1993). *L'étude géographique des populations*. París: Masson.
- PASCUAL DE SANS, Àngels; CARDELÚS, Jordi (1985). «Mobilitat i localització espacial de la població a l'Estat espanyol». *II Trobada d'Economistes Italo-Espanyols. Política Econòmica i Territori*, Girona, p. 301-310.
- (1991). «Elements per a l'estudi de la mobilitat de personal qualificat». *Quaderns de Treball de l'Institut Universitari d'Estudis Europeus*, 5, p. 1-69 (monogràfic).

- (1998). «Migracions a Catalunya: Entre la mobilitat i l'assentament». A GINER, Salvador (dir.). *La Societat Catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p. 189-200.
- PASCUAL DE SANS, Àngels; CARDELÚS, Jordi; SOLANA SOLANA, A. Miguel (2000). «Recent immigration to Catalonia: character and responses». A KING, R.; LAZARIDIS, G.; TSARDINIDIS, C. (eds.). *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe*. Londres: Macmillan.
- PUJADAS, Isabel; GARCÍA COLL, Arlinda; PUGA GONZÁLEZ, Mª Dolores (1995). «Migraciones interiores en España: Tendencias recientes y perspectivas de futuro (1971-2001)». *Revista de Geografía*, 3, p. 1-150 (monogràfic).
- (1994). «Los índices de efectividad migratoria y la evolución de las migraciones interiores en España (1971-1990)». A JUSTICIA SEGOVIA, A. (coord.). *Perfiles actuales de la geografía cuantitativa en España*. Málaga: Departamento de Geografía de la Universidad de Málaga, p. 265-284.
- SANTILLANA DEL BARRIO, Ignacio (1982). «Factores explicativos de los movimientos migratorios interprovinciales en España». *Estudios Territoriales*, 7, p. 25-70.
- THUMERELLE, Pierre-Jean (1985). «Contributions a la reflexion theorique sur la mobilité spatial des populations». *Espace, Populations, Sociétés*, 1, p. 11-17.
- (1986). *Peuples en mouvement. La mobilité spatiale des populations*. Paris: SEDES.